

SOLVEIGA DAUGIRDAITĖ

Tarybinės lietuvių rašytojos autobiografijoje

Anotacija: Straipsnio analizės medžiaga pasirinktos moterų parašytos autobiografijos, publikuotos kas dešimtmetį (1957, 1967, 1977) leisto tarybinių rašytojų autobiografijų rinkinio vėlyviausiame variante *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos* (t. 1–2, 1989). Straipsnyje siekiama atskleisti, ką, sprendžiant iš rinkinio, rašytojos laikė tinkama pasakyti apie save visuomenei, ir ką iš to, ką jos pasakė, šiandien įmanoma spręsti apie visuomenę, jos narėms teikiamus privalumus ir trūkumus, reikalavimus, „laiko dvasią“ ir t. t. Kartu bandoma rekonstruoti ir tos visuomenės narės – tarybinės lietuvių rašytojos – kolektyvinę ir individualią tapatybę, drąsą ir baimę atsiskleisti, viešos personas ir „paprastos moters“ vaidmenų keliamas įtampas, kiek jos atsispindi autobiografijose. Tarybų Lietuvoje rašytojos dėl savo profesinės veiklos priklausė patriarchališkos ir normatyvinės visuomenės elitui, bet buvo to elito antraeilės personažės. Norėdamos būti lygiavertės, rašytojos, kaip ir rašytojai, visų pirma siekė save pristatyti kaip profesionalas, tad autobiografijose dominuoja viešoji veikla. Kita vertus, autobiografija, kaip paraštinis žanras, tiko išsakyti asmeninius samprotavimus, nederėjusius prie oficialesnių tekstų. Straipsnio tikslas yra išryškinti komplikuotą asmens individualių bruožų ir gyvenamojo meto aplinkybių ryšį, atspindėtą autobiografijose. Šio laikotarpio moterų autobiografijas paranku skaityti pasitelkiant tiek moterų autobiografijų tyrimų tradicijas, tiek tarybinės visuomenės dokumentikos studijas.

Raktažodžiai: XX a. vidurio literatūra; tarybinė rašytoja; rašytojų autobiografija; moterų autobiografija; savireprezentacija autobiografijoje.

Įvadinės pastabos

Autobiografijų, juoba didesnės apimties, lietuvių literatūroje nėra daug, pirmąją lietuviškai parašyta laikoma trumpa Jono Basanavičiaus autobiografija, įtraukta į Jono Šliūpo knygą *Lietuviškieji raštai ir raštininkai* (1880)¹. Pirmosios moterų

1 Gitana Vanagaitė, *Autobiografijos teorijos pagrindai*: Mokomoji knyga filologijos specialybės studentams, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008, p. 20.

autobiografijos yra parašytos XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, dažniausiai jas įkvėpė ne kilęs noras išpasakoti savo gyvenimą, bet kitų žmonių (vyrų, priklausiusių kultūros elitui) ar susidariusių aplinkybių paskatinimas². Iš bendrojo XX a. pirmosios pusės konteksto išsiskiria nebaigta Žemaitės autobiografija (1921), kuri, galimas daiktas, buvo rašoma iš vidinio poreikio, o ne dėl išorinių aplinkybių, ir kuri, Mildos Danytės teigimu, turėtų būti išversta į kitas kalbas jau vien todėl, kad XIX a. apie kaimą rašė vidurinėsios klasės atstovai, valstiečių gyvenimą stebėję iš šalies, tuo tarpu Žemaitė buvusi tikro valstiečių gyvenimo dalyvė³.

Philippe'o Lejeune'o apibūdinimu, autobiografija yra „retrospektyvus prozinis pasakojimas, sukurtas realaus asmens apie savo paties gyvenimą, ypač susitelkiant ties asmenybės raida“⁴. „Tiesos“ ir „pramano“ santykis autobiografijoje yra vienas iš klausimų, diskutuojamų nuo pat mokslinių šio žanro tyrimų atsiradimo pradžios. Kaip apibūdina viena iš ryškiausių XX a. pabaigos šios srities tyrėjų Shari Benstok, „autobiografija atskleidžia nuosavos svajonės neįmanomybę: tai, kas prasideda savęs pažinimo prezumpcija, baigiasi sukūrimu fikcijos, kuri paslepia savo sukūrimo prielaidas“⁵. Autobiografijos skaitymas įdomus kaip galimybė pasekti, kaip ir kiek, remdamasis išorės faktais, autorius (šiuo atveju autorė) kuria fikcinį savo pavidalą, kaip ir kiek balansuoja ties „atsivėrimo“; „liudijimo“ (tradiciškai tai dokumentinės literatūros prerogatyva) ir „pasislėpimo“; „tikrovės perkūrimo“ (grožinės literatūros prerogatyva) riba.

Lietuvių tyrėjams papildomų sunkumų kelia tekstų stygius: trumpoje raštinijos tradicijoje sunku tikėtis rasti kiek daugiau pamirštų, nustumtų į paraštes autobiografijų ar kitų gyvenimo pasakojimų. Po komunistinio bloko žlugimo

2 Neilga Sofijos Ivanauskaitės-Pšibiliauskienės „Mano autobiografija“ parašyta 1914 m. tais pačiais metais išėjusiam Lazdynų Pelėdos *Raštų* leidimui; trumpos autobiografijos, veikiausiai parašytos sudarytojos Bronės Buivydaitės iniciatyva, skelbiamos moterų kūrybos almanache *Aukštyn* (1930).

3 Milda Danytė, „Žemaitės feminizmas“; in: *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999, p. 105. Danytė Žemaitės autobiografiją analizuoja XIX ir XX a. sandūroje rašytų socialistų ir revoliucionierių biografijų kontekste.

4 Šį kritikuojamą, komentuojamą, modifikuojamą, bet itin patogų ir iki šiol populiarių apibrėžimą pateikė Philippe'as Lejeune'as veikale *L'autobiographie en France* (1971), cituojama iš: Филипп Лежен, „Когда кончается литература? Беседа с Еленой Гальцовой от 28 октября 2000 г.“; prieiga internetu: <http://www.item.ens.fr/index.php?id=223451> (žiūrėta 2014 04 26).

5 Shari Benstok, „Authorizing the autobiographical“; in: *The Private Self: Theory and Practice of Women's Autobiographical Writings*, sudarė Shari Benstok, London: Routledge, 1988, p. 11.

dokumentinės literatūros tyrimuose iš Baltijos šalių toliausiai yra pasistūmėję estai, nuo 1988-ųjų kelis kartus organizavę autobiografijų rinkimo vajų (Estijos literatūros muziejaus kultūros istorijos archyvui), išleista jų rinkinių estų ir anglų kalba⁶. Taip pat išleista Antrojo pasaulinio karo kareivių atsiminimų bei jų analizės knyga *Atminties kareiviai*⁷, moterų biografinių pasakojimų rinkinys *Nešant Lindos akmenis*⁸. Lygia greta analizuojami ir naujausio laiko gyvenimo pasakojimai⁹. Latvių autobiografijos (autobiografiniai pasakojimai) taip pat daugiausia nagrinėtos iš antropologinės¹⁰, sociologinės¹¹, politologinės¹² perspektyvos. Lietuvoje asmeniniams „paprastų žmonių“ naratyvams vis daugiau dėmesio skiria folkloristai. Didžiuma lietuvių autorių, istorikų ir literatų, analizuoja trauminę XX a. vidurio patirtį (Jūra Avižienytė, Tomas Balkelis, Dovilė Budrytė, Audronė Raškauskienė ir kiti)¹³.

-
- 6 Estų kalba išėjo 3 tomai *Estų gyvenimo pasakojimų* (Eesti rahva elulood, sudarytoja Rutt Hinrikus, Tallinn: Tänapäev, 2000, 2003), išleistas autobiografijų rinkinys anglų kalba (*Estonian life stories*, sudarė Rutt Hinrikus, vertė ir redagavo Tiina Kirss, Budapest: Central European university Press, 2009).
- 7 *Soldiers of Memory: World War II and Its Aftermath in Estonian Post-Soviet Life Stories*, sudarė Ene Kõresaar, Amsterdam–New York, NY: Rodopi, 2011.
- 8 Jo sudarytojos svarbiausiais tikslais laiko išsaugoti ir atkreipti dėmesį į įvykius Estijoje XX a. II pusėje, apie kuriuos pasaulis mažiau žino, ir parodyti moterims stiprybės ir drąsos pavyzdį, kai šiuolaikinės moterys nugalėjo neįveikiamus sunkumus ir dar pajėgė įnešti ryškų indėlį į visuomenės ir kultūros gyvenimą. (Lynda Malik, Suzanne Stiver Lie, „Estonian women’s life stories seen through sociological and gender glasses: Theoretical considerations“, in: *Carrying Linda’s Stones: An Anthology of Estonian Women’s Life Stories*, sudarė Suzanne Stiver Lie, Lynda Malik, Ilvi Jõe-Cannon, Rutt Hinrikus, Tallinn: Tallinn University Press, Tallinn, 2006, p. 33.)
- 9 *She Who Remembers Survives: Interpreting Estonian Women’s Post-Soviet Life Stories*, sudarė Tiina Kirss, Marju Lauristin ir Ene Kõresaar, Tartu University Press, 2004.
- 10 Vieda Skultans, *The Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*, London and New York: Routledge, 1998.
- 11 Baiba Bela-Krūmiņa, „Research opportunities of life stories: Everyday history“, *Elore*, Nr. 13 (1), 2006, prieiga internetu: <https://www.google.lt/#q=ojs.tsv.fi%2Findex.php%2Flore%2Farticle%2Fdownload%2F152%2F129> (žiūrėta 2014 03 25).
- 12 Mārtiņš Kaprāns, „Then and now: Comparing the Soviet and Post-Soviet experience in Latvian autobiographies“, *a/b: Autobiography Studies*, t. 25 (2), p. 249–263; idem, „Constructing generational identity in post-communist autobiographies: The case of Latvia“, in: Marijke Huisman, Anneke Ribberink, Monica Soeting & Alfred Hornung (sud.), *Life Writing Matters in Europe*, Heidelberg: Winter Verlag, 2012, p. 259–278, ir kt.
- 13 Išsamesnė Rytų Europos, taip pat ir lietuvių mokslininkų, autobiografistikos tyrimų bibliografija: <http://ejlw.eu/article/view/84/151> (žiūrėta 2014 04 12).

Daugelyje sovietinę ir posovietinę patirtį nagrinėjančių darbų vartojamas gyvenimo pasakojimo (gyvenimo istorijos) terminas, kuris literatūriškai gali reikšti ir rašytinę autobiografiją, ir užrašytą bei iššifruotą pasakojimą, ir biografinį interviu. Sociologams, istorikams, kultūros istorikams nėra itin svarbu teksto autentiškumas, jų nedomina tekstologinė analizė ir žanro grynumas, t. y. autobiografija kaip išskirtinis žanras, leidžiantis be tarpininkų susitikti su savimi ir savo istorija bei bandyti atsakyti į klausimus „kas aš esu?“ ir „kaip aš tapau toks, koks esu?“; kurie labiau domintų filosofus. Filologams dar rūpėtų aiškintis, „kaip aš autobiografijoje sukuriu būtent tokį savo vaizdinį?“

Nors lietuvių literatūroje daugėja atsiminimų, pokalbių knygų, autobiografijų klasikine prasme tebėra itin mažai, juoba moterų. Pastaraisiais metais mokslininkams autobiografinės literatūros nišą užpildo žodiniai interviu¹⁴. Knygynų lentynose puikuoja meno, politikos, pramogų verslo, net nusikaltėlių autobiografijos, dažniai parašytos profesionalų. Tokio pobūdžio „įžymybių autobiografijų“ tikslas nėra asmens savirefleksija, dažniausiai jomis siekiama didesnio populiarumo ir drauge naudojamosi jau esamu vardu kaip prekės ženklų parduodant knygas.

Šio straipsnio medžiaga pasirinktas vėliausias leidimas profesiniu pagrindu sudaryto tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijų rinkinio, leisto kas dešimt metų panašiais pavadinimais (1957, 1967, 1977, 1989)¹⁵. Tikėtina, kad specializuotam rašytojų autobiografijų rinkiniui rašytuose tekstuose viešoji tapatybė (rašytojos) yra išryškinta, nustumiant į antrą planą privačiąją (žmogaus, moters), juoba kad tarybinė visuomenė ją laikė antraeile. Atskiro tyrimo prašosi kita labai svarbi tema – kaip autobiografijose reprezentuojama rašytojos profesinė veikla? Ji lieka už šio straipsnio ribų.

14 Pavyzdžiui, *Prijaukintos kasdienybės, 1945–1970: Biografiniai Lietuvos moterų interviu*, sudarė Dalia Marcinkevičienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007 (angliškas variantas: *Adopting and Remembering Soviet Reality: Life Stories of Lithuanian Women 1945–1970*, Amsterdam–New York, NY: Rodopi, 2010) ar Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tinklapyje skelbiami pokalbiai „Literatūros laukas sovietmečiu“ (http://www.liti.lt/lt/literaturos_laukas_sovietmeciu).

15 *Tarybų Lietuvos rašytojai* [: Autobiografijos], Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 572 [3] p.; *Tarybų Lietuvos rašytojai* [: Autobiografijos ir biografijos], sudarė A. Sinjoras, Vilnius: Vaga, 1967, 601 [2] p.; *Tarybų Lietuvos rašytojai*, t. 1, A–L, t. 2, M–Ž, sudarė A. Mickienė, A. Paraščiakas, Vilnius: Vaga, 1977, 574 p., 542 p.; *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, A–K, L–Ž, sudarė Aldona Mickienė, Vilnius: Vaga, 1989, 798 [2] p., 867 [5] p.

Profesionalų autobiografijos

Tarybiniais rašytojais laikyti tie, kurie priklausė Rašytojų sąjungai, vienintelei oficialiai rašytojų organizacijai. Tačiau narystė kūrybinėje sąjungoje politiškai nepatikimiems žmonėms buvo neįmanoma („brandaus socializmo“ laikų pavyzdys – Tomo Venclovos nesėkmingas bandymas įstoti į Rašytojų sąjungą 1971 m.)¹⁶.

Tarybinių rašytojų autobiografijų rinkinių apimtis storėjo su kiekvienu leidimu: 1957 m. tai buvo 575 puslapiai (su pridėdama kūrybos bibliografija); 1989 m. leidinys sudarė jau 2 tomus (800 p. ir 872 p., pabaigoje pridėdama skelbiamų autobiografijų bibliografija). Rinkinys pūtėsi, nes daugėjo ir Rašytojų sąjungos narių – profesija buvo laikoma prestižine, honorarai buvo dideli (už išspausdintą literatūros žurnale recenziją jaunas mokslininkas galėjo gauti honorarą, lygią jo mėnesio algai institute¹⁷). Kito ir autobiografijų rinkinių struktūra: pirmajame leidime spausdintos tik gyvųjų autorių autobiobiografijos, o visose kitose publikuotos ir jau mirusių (pvz., Salomėjos Nėries). Kartojant leidinį, gyvieji autoriai galėjo dėti senąją autobiografijos variantą, atnaujintą ar visai naują. Mirusiųjų buvo perspausdinami seni tekstai, tad paradoksaliai Stalino laikais rašytos autobiografijos su privalomomis to meto formulėmis atsiduria šalia vėlesnių, rašytų 9-ojo XX a. dešimtmečio viduryje, kai jau nebebuvo būtina ne tik taikytis prie ideologijos reikalavimų, bet net ir paisyti autobiografijos žanrinių rėmų¹⁸. Skaitant autobiografijas, svarbi yra jų parašymo data, nors ji nepanaikina unikalių rašiusios asmenybės pėdsakų.

Paskutinius du leidimus skiria ne dešimt, bet dvylika metų (1989 vietoj laukiamų 1987), kas veikiausiai atspindi „pertvarkos“ laiko sumaištį leidybos

16 Plačiau žr.: Donata Mitaitė, *Tomas Venclova: Biografijos ir kūrybos ženklai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 85.

17 Jūratės Sprindytės liudijimas.

18 Onės Baliukonytės tekstas „Kuo, Skaitytojau, galėčiau pasidalyti su Tavimi...“ (*Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, A–K, p. 78–81) yra veikiau esė, o Sauliaus Šaltenio autobiografija, datuota 1976 m., gali būti skaitoma kaip klasikinių tarybinės literatūros autobiografinių tekstų nuo Maksimo Gorkio iki Juozo Baltušio šaržas „Gimiau 1945, ačiū dievui, jau Tarybų valdžios metais, Utenoj. [...] o ne kur nors, sakykim, Šanchajui ar garsiose Čikagos skerdyklose. Vaikystėj neteko piemenauti ir nešalau, ir nealkau, ir nieks taipogi nelupo nei diržais, nei kitokiais daiktais, nei juo labiau balanų ryšulėliais, ką iškentėjo kai kurie garsūs literatūros klasikai, ir už barikadų neteko stovėti ir grot šautuvų vamzdžiais, kaip rašoma vienam eilėrašty.“ (*Ibid.*, K–Ž, p. 589).

planuose. Tai, kad atsirado skubesnių publikacijų negu tarybinių rašytojų autobiografijos, liudijo kintančią rašytojo vietą ir statusą visuomenėje: skubiau spausdintina laikyta išėivijos literatūra, tremtinių prisiminimai ir kita iki tol neskelbta lektūra¹⁹. Įstrigusi leidyba buvo paranki autoriams – šie galėjo parduoti rašinius pagal atsiradusias „viešumo“ galimybes.

1957-ųjų autobiografijų rinkinio leidime moterų autobiografijų buvo 8 iš 63 (13 %), 1967 m. leidime – 16 iš 126 (12 %), 1977 m. – 27 iš 202 (13 %), 1989 m. – 42 iš 283 (15%). Palyginimui: *Egzodo rašytojų autobiografijų* rinkinyje²⁰ publikuota 37 moterų autobiografijos iš 126 (29 %). Moterų autobiografijų dalis augo lėtai, kaip ir jų narystė Rašytojų sąjungoje. Nepaisant propagandinių „lyčių lygybės“ deklaracijų, akivaizdus itin menkas moterų dalyvavimas viešojoje sferoje, įskaitant kultūrą, diskreditavo tarybų šalių ideologinių priešų akyse. 1980 m. išėivis Artūras Hermannas pagrįstai šaipėsi: „Pilnos lygybės šalyje iš pusantro šimto Lietuvos rašytojų Sąjungos narių nepriskaičiuojama nė dvidešimt moterų!“²¹ Nors 9-ajame dešimtmetyje debiutavo daugelis rašytojų, kurias dabar laikome ryškiausiomis XX–XXI a. sandūros moterų literatūros figūromis (Jurga Ivanauskaitė, Jolita Skablauskaitė ir kt.), į Rašytojų sąjungą jos dar nebuvo priimtos, tad jų autobiografijų rinkinyje nėra. Kita vertus, dėl tos pačios priežasties neįtrauktos Jurgio Kunčino, Ričardo Gavelio autobiografijos.

Nutylėta, pusiau pasakyta, pasakyta

Kaip pastebi prancūzų mokslininkė Marie-Françoise Chanfrault-Duchet, „[s]kaiytojo susidomėjimas autobiografija paprastai kyla iš lūkesčio, kad bus unikalčiai atskleistas atskiras individas“²². Bet nors tai ir gali būti savybė, traukianti skaitytoją

19 *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijų* tiražas 5 tūkst., atsiminimų antologijos *Amžino įšalo žemėje* (sudarė Aldona Žemaitytė, Vilnius: Vyturys, 1990) – 60 tūkst. egzempliorių.

20 *Egzodo rašytojai: Autobiografijos*, parengė Algirdas Titus Antanaitis, Aldona Mickienė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, 877 p.

21 Artūras Hermann, „Dabartinės Lietuvos moteris statistikoje ir prozoje“, *Metmenys*, Nr. 39, 1980, p. 177.

22 Marie-Françoise Chanfrault-Duchet, „Textualisation of the self and gender identity in the life-story“, in: *Feminism and Autobiography: Texts, Theories, Methods*, sudarė Tess Cosslett, Celia Lury ir Penny Summerfield, London and New York: Routledge, 2000, p. 61.

prie autobiografijos žanro, – tęsia ji, – „asmenybė visada yra socialinių modelių produktas, ir tik per socialumą gali būti suprasta. Kad susikurtų tapatumą, subjektas prisiima modelius, kuriuos siūlo visuomenė, perduodamus per kultūrą, ir prisi-taiko juos sau, priversdamas veikti vertybių sistemą. Autobiografinis procesas pa-naudoja ne tik faktus ir įvykius, bet taip pat ir socialines reprezentacijas ir kultūros vertybes“²³. Kitaip tariant, autobiografija atskleidžia ne tik asmenį, bet ir jo laiką.

Autobiografijų tyrinėtojo Roberto Folkenfliko nuomone, autobiografi-ja „turi normas, bet ne taisykles“²⁴. Kaip galima tikėtis, specialiam rinkiniui profesiniu pagrindu rašytos autobiografijos nėra išpažintinės. Be to, jos dažnai parašytos ne gyvenimo pabaigoje, kai jau įmanoma apžvelgti nueitą kelią (tai būtų „klasikinis“ autobiografijos ar atsiminimų rašymo metas)²⁵. Parašytos pa-gal užsakymą, jos nebūtinai susijusios su vidiniu poreikiu rašyti autobiografiją. Taip pat svarbu įvertinti, kad terminas „Tarybų Lietuvos rašytojai“ išreiškia labai skirtingą turinį. Rinkiniuose atsiduria gana skirtingu laiku gyvenusių rašytojų autobiografijos. Taip tenka lyginti gimusių dar XIX a., susiformavusių kaip rašy-tojai XX a. I pusėje, ir gimusių po 1940-ųjų žmonių autobiografijas. Rašytojų savirepresentacija skirtinga ir dėl biologinio amžiaus rašant autobiografijas (senatvėje ar vos trisdešimties, kai gyvenime dar tikimasi daug pasirinkimų), ir dėl savo vietos literatūroje suvokimo, pagaliau ir dėl pasikeitusių literatūrinių skonių, madų. Klasikai jaučiasi reikšmingi ir todėl išsamiai dėsto savo gyveni-mus, o jaunieji jaučiasi kukliai ir neretai parašo vos pusę puslapio. Akivaizdžiai skiriasi ir požiūris į autobiografijos žanrą: vyresni jaučia pareigą pasakoti apie savo tėvus, vaikystę, išsilavinimą ir t. t., jaunesni dažniau apsiriboja bendrais samprotavimais apie kūrybą. Pavyzdžiui, Dalia Saukaitytė (g. 1950) pateikia

23 *Ibid.*

24 Robert Folkenflik, „Introduction: The institution of autobiography“, in: *The Culture of Auto-biography: Constructions of Self-Representation*, sudarė Robert Folkenflik, Stanford, Califor-nia: Stanford University Press, 1993, p. 13.

25 Rusų literatūros mokslininkė Irina Savkina pastebi, kad, keisdami kanoną, šiuolaikiniai me-muariniai-autobiografiniai tekstai tuo pat metu ir plėtoja jau esamas tradicijas. Ji atkreipa dėmesį, kad šiuolaikinėje rusų literatūroje autobiografijas (Marinos Arbatovos *Man keturias-dešimt*) ir atsiminimus (Niko Luchminskio *Dvidešimtmečio memuaras*) rašo jauni žmonės, jų tekstų adresatas yra bendraamžiai, o tradiciniai memuarai ir autobiografijos rašomos senatvė-je ir skiriamos jaunesnei kartai. Plačiau: Ирина Савкина, „Автобиографические формы, их границы, их трансформации в современном контексте“, *Literatūra*, Nr. 47 (5), 2005, p. 15–28. Ričardo Gavelio *Jauno žmogaus memuarų* (grožinio kūrinio) pavadinimas taip pat yra aliuzija į memuarų žanrinių rėmų laužymą.

5 eilutes samprotavimų apie autobiografijos uždavinius, 8 eilučių eilėraščių ir priduria: „Išimties tvarka lyrinį subjektą siūlau sutapatinti su autore.“²⁶ Ema Mikulėnaitė (g. 1935) įsigudrina išreikšti ne tik skepsį dėl paties žanro („kuo labiau mėgstu rašytoją, tuo mažiau noriu apie jį žinoti“²⁷), bet dargi pašiepia planą, kuris buvo viena iš kertinių tarybinės visuomenės ir ekonomikos sąvokų:

Taigi rašau, tik prašoma leidyklos, kuri turi savo planą [...]. O planas man nuo pat mokyklinių rašinėlių atrodo lyg kažkokia nepermaldujama mitologinė būtybė: jai nieko nereiškia ir dabar atgalia ranka nusviesti tavo rankraštį, į kurį, beje, sudėta pati tikriausia autobiografija.²⁸

Tarp tarybinių rašytojų atsiduria Lazdynų Pelėda–Marija Lastauskienė (1872–1957), kuri ateina iš XIX a. pabaigos–XX a. pradžios literatūros, o tarybiniais metais jau nieko nekuria dėl senatvės. 1954 m. datuotoje autobiografijoje (tais metais išleistas Lazdynų Pelėdos Raštų 1 tomas, kur ši autobiografija ir publikuota pirmą kartą – parašymo aplinkybės čia nurodomos tiksliau: „1954 m. birželis, Kaunas“) ji tapo platų iš XIX a. provincijos dvarininkų gyvenimo ateinantį vaizdą: jos tėvai susituokę laukia pavardės ir dvaro paveldėtojo, bet jiems viena po kitos gimsta mergaitės (abi vėliau taps rašytojomis). Tėvai nelaimingi, kol pagaliau gimsta berniukas. Ji taip pat detalai pasakoja savo nuoskaudą, kaip dėl tėvų senamadiškų pažiūrų negavo formalaus išsilavinimo (mergaičių išsilavinimo idėja buvo itin svarbi XIX a. pabaigoje, visuomenėje vyko diskusijos šiuo klausimu)²⁹. Apskritai Marija Lastauskienė–Lazdynų Pelėda pasakoja apie gyvenimą ir tik pabaigoje užsimena apie savo raštus. Autobiografija baigiama reziumuojant: „Mano senatvė aprūpinta. [...] Mano dukterys jau gerokai pražilo. Auga anūkai ir proanūkiai, kuriems atviri keliai į mokslą.“³⁰ Šis paskutinis saki-

26 *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, L–Ž, p. 517.

27 *Ibid.*, p. 242.

28 *Ibid.*

29 Plačiau apie mergaičių švietimo idėjų įvairovę žr.: Olga Mastianica, *Pravėrus namų duris: Moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje–XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012.

30 Marija Lastauskienė, „Iš praeities“, in: *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, L–Ž, p. 79. Gitana Vanagaitė straipsnyje „Neišsipildžiusio gyvenimo vaizdas Lazdynų Pelėdos autobiografijoje“ (*Žmogus ir žodis*, 2011, t. 13, Nr. 2) Lazdynų Pelėdos autobiografija laiko tik Sofijos Pšibiliauskienės „Mano autobiografiją“, motyvuodama tuo, kad ši pasirašyta „Lazdy-

nys atrodo kaip būdinga Stalino laikų formulė išreiškiant padėką tarybų valdžiai, bet kartu tai ir jos patirties suformuota nuomonė: ji nuoširdžiai išgyveno išsilavinimo stoką, brendo aktyvios moterų kovos už savo teises metu, savo kūrinuose gynė moterų savarankiškumą. Skaitant pirmųjų sovietinių dešimtmečių tekstus, reikia žinių apie tos epochos taisykles ir konkretaus žmogaus likimą. Pavyzdžiui, Onos Miciūtės (1909–1973) 1951 m. rašyta autobiografija baigiama:

1950 liepos mėn. iš Mokslų akademijos pasitraukiau [...] 1941 m. buvau ištekėjusi už Šutovo Ivano, baltarusių tautybės. 1944 m. lapkričio mėnesį jis buvo suimtas ir evakuotas į Baltarusiją. 1950 m. nutraukiau su juo visus ryšius. Mano šeimoje nėra suimtų, evakuotų ar pasitraukusių į Vakarus. Turiu dvi seseris, vieną brolių ir motiną. [...] ³¹

Tokiems tekstams suprasti tenka pasitelkti papildomus šaltinius. Kaip nurodo Alma Lapinskienė, Miciūtė dar Petro Cvirkos „apkaltinta deginanti dvi žvakeles“, 1950 m. buvo pašalinta iš Rašytojų sąjungos³², o tai reiškė pašalinimą ir iš literatūrinės veiklos. Supratusi, kad vis tiek bus atleista, išėjo iš darbo („pasitraukiau“) Lietuvių kalbos ir literatūros institute. Kadangi liaudies priešo samprata apėmė ir jo šeimos narius, ir gimines, reikėjo viešai liaudies priešo išsižadėti. Turėti giminių, pasitraukusių į Vakarus, buvo nusikaltimas. Išvertus iš Stalino laikų kalbos, Miciūtės vyras buvo suimtas ir įkalintas (tai viena iš „evakuacijos“ reikšmių). Išstumta iš literatūrinio gyvenimo, Miciūtė rašė dienoraštį, kuriame „išliedavo karčią tiesą apie sovietinę okupaciją. Nedaug kas iš mūsų rašytojų galėtų pasigirti tokiu dienoraščiu“³³. Iš Ivano Šutovičiaus pasakojimo, užrašyto Marijos Macijauskienės jau Miciūtei mirus, sužinome, kad ji tikrai atsisakė vyro: „Ir aš nepykau, nes taip reikėjo. Mes nebuvom nusikaltę, bet pokario metais taip buvo. Kai grįžau pas žmoną ir ėmėm gyventi, ji labai pergyveno, bet aš jai pasakiau, kad taip reikėjo. [...] Ir vedėm antrą kartą.“³⁴

nų Pelėda“; o vėlesnė Marijos Lastauskienės „Iš praeities“ – „M. Lastauskienė“, ir pastarąją naudoja tik kaip papildomą tekstą.

31 *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, L–Ž, p. 210. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje saugoma nepublikuota vėliau rašyta Miciūtės autobiografija.

32 Alma Lapinskienė, „Ona Miciūtė – Vilniaus krašto lyrikė“, in: *Vilniaus kultūrinis gyvenimas: Moterų indėlis 1900–1945*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 150.

33 *Ibid.*

34 Marija Macijauskienė, „Nepabūgusi sunkumų: Keletas epizodų iš rašytojos Onos Miciūtės gyvenimo“, *XXI amžius*, 2004 12 15, prieiga internetu: http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2004/12/15/atmi_03.html (žiūrėta 2014 05 03).

Tai viena dramatiškiausių autobiografijų, išsakyta puse lūpų. Kita rašytoja, autobiografijų rinkinyje paminėjusi vyro pavardę, yra Eugenija Tautkaitė, bet tai irgi savaip išskirtinis atvejis. Jos vyras buvo Karolis Požėla, 1926 m. sušaudytas kaip komunistas ir sovietmečiu tapęs vienu iš revoliucijos kankinių, kurio vardu pavadintos gatvės ir kolūkiai. Tokia pati prognozuojama išimtis iš taisyklės yra Sofija Čiurlionienė–Kymantaitė³⁵ ir Halina Korsakienė, kurios pavardė liudijo sąsajas su svarbiausia kelių dešimtmečių tarybinės kritikos figūra. Šių sąsajų ji nemėgino slėpti pasirašydama kitaip, nors pirmasis jos išspausdintas apsakymas prieš karą buvo pasirašytas vyrišku slapyvardžiu. Be to, iki pastarųjų laikų buvo įprasta, kad menininkės, tarp jų ir rašytojos, ištekėdamos priima vyro pavardę, o mergautine pasirašo tik kūrybą. Iš bendro žinančių, ką sau gali leisti tarybinė rašytoja viešumoje, konteksto išsiskiria Tatjana Rostovaitė (1926–1993), kuri pasakoja: „Daugiau kaip prieš penkiolika metų tapau ‚gyvanašle‘, auginau vaikus pati. Tuometinio Rašytojų sąjungos pirmininko Alf. Bieliausko rūpesčiu gavau nedidelį atskirą butą, kuriame pirmą kartą turėjau darbo kabinetą.“³⁶

Ankstesnią „gerą butą Žvėryne“ Rostovaitė teigia gavusi „A. Venclovos iniciatyva“³⁷. Butų skirstymas buvo dalis rutininių Rašytojų sąjungos funkcijų, tad asmeniškumams čia lyg ir neturėtų būti vietos. Bet yra: akivaizdus sens-tančios moters dėkingumas, tarsi pirmininkas būtų asmeniškai jai nusipelnęs labiau negu kitiems gaunantiems butus rašytojams. Kadangi rašytojams butus gauti buvo lengviau negu daugumai tarybinių piliečių, skyrybų atveju būstai dažniau likdavo rašytojų buvusioms žmonoms ir vaikams (jeigu tokių buvo), o rašytojas galėjo prašyti naujos pastogės³⁸. Tačiau tarybinių rašytojų vyrų auto-

35 Čiurlionienė–Kymantaitė yra Marijos Lastauskienės bendraamžė, bet autobiografijoje ji atrodo gana moderni. Viena, buvo gerai išsilavinusi, studijavo universitete, vėliau dirbo akademinį darbą ir diplomatinėje tarnyboje (Tautų Sąjungoje). Antra, suvokusi Čiurlionio kūrybos vertę, rūpinosi jo dailės darbų perdavimu Lietuvai, ir, nestokodama kultūrinių ambicijų, pati įkūnijo nepriklausomą moterį – intelektualę, orią našlę ir kalbinių diskusijų salono šeiminkę tarpukariu.

36 *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, L–Ž, p. 481.

37 *Ibid.*, p. 479.

38 „Anais laikais pamestos žmonos koneveikdavo savo vyrus ir skūsdavo partijai [...]“; – apibendrina Juozo Baltušio podukra jo ir savo mamos aktorės Monikos Mironaitės skyrybas nenurodydama, ar kalba apie rašytojus, ar apie valdžios vyrus (Dagnė Jakševičiūtė, *Gyvenom socializme: Prisiminimai apie Juozą Baltušį*, Vilnius: Alma littera 2013, p. 168). Desperatiškus bandymus išvengti skyrybų lėmė ne tik asmeninės, bet ir buitinės priežastys. Buvusios žmonos netekdavo privilegijų, kurias turėjo dėl vyro užimamų pareigų: net spec. poliklinikoje buvusių vietą

biografijose dėkingumo už suteiktas materialines gėrybes, įskaitant parūpintus butus, neteko aptikti (skundų, kad žūt būt reikia geresnio buto, esama). Vytautas Kavolis, lygindamas Žemaitės ir Jono Basanavičiaus autobiografijas, atkreipė dėmesį, kad vyrams jau XIX a. nereikėjo paskatinimo iš šalies: „Basanavičius pats žinojo, kas jis yra ir ko siekia. Panašiai ir Jonas Šliūpas.“³⁹ Atrodytų, kad po šimto metų situacija nedaug pasikeitė: moteris tebėra reikalinga pagalbos, dėkinga hierarchijos viršūnėje esantiems vyrams ir už buitinę pagalbą, ir už skatinimą rašyti. Vis dėlto Rostovaitė paliečia daug esmingų problemų, su kuriomis susidūrė tarybiniai rašytojai (pavyzdžiui, apgailestauja, kad „pokario metų apribojimais“ buvo užgniaužę ir intymiąją lyriką, neleido individualiau reikštis ir pilietinei poezijai – joje „išsivyravo šaltas retoriškas oficialumas“)⁴⁰, užsimena apie vaikus: „Susilaukiau sūnaus ir dviejų dukrelių. Dažnokai jaučiausi net laiminga. Bent kai vaikai nesirgdavo.“⁴¹ Tačiau tai, kad Rosovaitė mini vaikus sirgus ir vėliau smulkiai išvardija savo ligas, veikiausiai ir yra jos alibi, senyvo žmogaus teisė kalbėti „nekorektiškai“ ir nukrypti į asmeninį gyvenimą:

[...] apie 1980 metus į abi akis įsimetė dar katarakta, o dėl vienos sunkios psichinės traumos ištiko mikroinsultas, susirgau smegenų apytakos nepakankamumu. Po viso to kasmet teko du kartus gydytis po mėnesį ir daugiau – ambulatoriškai ir stacionariai. Tuo labiau kad sutriko ir širdis. [...] Turiu dvi anūkes ir vieną anūką.⁴²

Apie savo ligas užsimena ir Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė 1957 m., likus metams iki mirties, datuotoje autobiografijoje („Sunki hipertoniya darė mane visai nedarbinga [...] Hipertonijos palydas – depresija darė mane visiškai bejėgę.“⁴³), tačiau tikėtina, kad autorė siekia pasiteisinti, kodėl mažai rašanti (tarybinis rašytojas turėjo būti produktyvus). Bronė Buivydaite taip pat skundžiasi visai suprastėjusiu regėjimu (netrukus visai apako), bet pasidžiaugia dar turinti puikiausią atmintį (autobiografija datuota 1976 m., tuo metu rašytoja jau

užimdavo esamos žmonos. Pažymėtina, kad butą Baltušis išrūpino ir buvusiai žmonai: „Vanda [...] dėkoja tik dievui ir man“, – didžiavosi savimi laiške motinai (*ibid.*, p. 149–150).

39 Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992, p. 64.

40 *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, L–Ž, p. 478.

41 *Ibid.*, p. 479.

42 *Ibid.*, p. 482.

43 *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, A–K, p. 279.

turėjo Aklių draugijos skirtą sekretorę). Buivydaitė – pirmoji moteris, išleidusi poezijos rinkinį, autobiografijoje pamini šį faktą⁴⁴, bet nemini savo vyro, pedagogo politinio kalinio Juozo Mičiulio (viena vertus, jiedu 1967 m. išsiskyrė; antra, tarybinei santvarkai jo biografija buvo „netinkama“). Veikiausiai galima daryti išvadą, jog tarybinėms rašytojoms senatviniai negalavimai ir ligos buvo vienintelė leistina tema kalbėti apie kūną: senos moterys, nebebūdamos sekso objektai, tarsi atgauna kūnus, kad ir skaudančius, trukdančius dirbti. Jaunos moterys ligas pamini kaip nelaimingumo projekciją („materialiniai sunkumai, irstanti sveikata“⁴⁵) jų nedetalizuodamos.

Jaunesnės rašytojos autobiografijose beveik nepasakoja apie savo, kaip suaugusios moters, privatų gyvenimą, arba pasakoja labai apibendrintai (ką tik cituota Jasukaitytė), nors dažnai išsamiai dėstoma genealogija, vaikystės atsiminimai. Štai Judita Vaičiūnaitė autobiografiją pradeda teiginiu, kad „[b]ėgant metams norisi geriau suprasti save pačią (tada geriau suprasiu ir kitus). Norisi giliau pajusti savo šaknis, suvokti save kaip visumos dalelę, jungiančią buvusias ir būsimas kartas“⁴⁶. Tolesnis pasakojimas apie tėvą, senelius, jų gimtąsias vietas yra beveik vien tai, kas įvyko iki Vaičiūnaitės gimimo arba jos vaikystėje (tėvo kilnus elgesys su pacientais karo metais), t. y. faktai, apie kuriuos jai pasakojo artimieji, veikiausiai mama (nors žinių šaltinis tiksliau nenurodomas). Psichologiniam portretui svarbi, nors nebūtinai tikra detalė: „Žinau, kad tėvas, ilgai išgyvenęs pirmoj santuokoj ir nesulaukęs vaikų, jų labai troško. Todėl man atrodo, kad jis ilgėjosi manęs.“⁴⁷ Žmogui, juoba vaikui, psichologinį saugumą teikia mintis, kad jis buvo laukiamas. Vėliau ši, kaip ir kitos Vaičiūnų šeimos istorijos, bus perkeltos į prozos knygas⁴⁸. Tačiau savo pačios autobiografiją Vaičiūnaitė iš esmės atsisako rašyti, tekstą pabaigdama: „O mano pačios autobiografija? Turbūt ji eilėraščiuose, kiek pajėgiau tai išreikšti, kiek pasidavė žodis.“⁴⁹

Kaip kontrastą šeimos legendai apie vaiko laukimą Vaičiūnaitės tėvų šeimoje verta prisiminti Marijos Lastauskienės pasakojimą (taip pat šeimos legendą)

44 *Ibid.*, p. 195.

45 Vidmantė Jasukaitytė, *ibid.*, p. 546.

46 *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, L–Ž, p. 707.

47 *Ibid.*

48 Judita Vaičiūnaitė, *Vaikystės veidrody*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, papildytas leidimas – *Mabre viešbutis*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.

49 *Ibid.*, p. 709.

apie jos tėvams gimusias nelaukiamas mergytes: „Jauni tėvai nusiminė: vietoje laukto įpėdinio buvo mergaitė“ (apie Sofijos gimimą); dar vėliau ir vėl „[...] gimė kūdikis, bet, deja, ne lauktasis įpėdinis, tik mergaitė, niekam nereikalinga ir nelaukta, tokia liesa, mažytė“⁵⁰ (apie Mariją). Maža to, „motina nepamilo jos [Marijos], kaip pirmąją Zosę, kuri buvo graži ir linksma“⁵¹. Šeimos legenda susijusi su autorės savęs vertinimu. Galima teigti, kad šeimos legendomis formuojamas vaiko požiūris į save ir savo vietą. Kita vertus, praeities vertinimas priklauso ir nuo to, kaip jos autorius jaučiasi, kaip vertina save rašymo (autobiografinio momento) metu: jeigu žmogus apie savo gyvenimą pasakoja kamuojamas depresijos, o paskui – išsivadavęs iš jos, pirmuoju atveju istorija bus dramatiškesnė, pesimistiškesnė, požiūris į save ir pasaulį – neigiamesnis.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo paradoksalu, kad jaunesnės rašytojos, nedetaliizuodamos santuokų, neretai pamini įvykusias skyrybas, o skyrybos suvokiamos kaip esminis pokytis, transgresija, po kurios moteris atsiduria savotiškame socialiniame užribyje. Bitė Vilimaitė vos pusės puslapio, kaip ir dera novelistei, autobiografijoje rašo: „Laikui bėgant iširo mano šeima, aš praradau geriausius draugus, man retai kas skambina, beveik negaunu laiškų. Šių Naujųjų metų naktį apie trečią valandą išėjau pasivaikščioti su šuniu ir mirtinoje tyloje išgirdau, kaip kažkas iš viršaus pasakė: „Ji viena.““⁵² Tekste lygiai su realiais personažais (sūnus, šuo) dalyvauja ir fikciniai dalyviai (du kartus paminėti Knuto Hamsuno herojai), tad balsas, konstatuojantis vienišumą, gali būti ir autorės vidinis nuosprendis sau. Meilės istorijos, kurios nesibaigia vedybomis, neminimos, bet ir vedybos minimos dažniau kaip drama, materialinis skurdas ir vaikų auginimas. Vidmantės Jasukaitytės pasakojimas šiuo požiūriu išsamiausias:

Studijų nebaigiau... Ištekėjau nesėkmingai. Prasidėjo gyvenimas bendrabučiuose, nuomotuose kambariuose... Tais didžiausios dvasinės spaudos metais prisimenu nepaprastą poezijos troškulį [...] Iš tų metų liko pirmoji poezijos knyga „Ugnis, kurią reikia pereiti“ ir sūnus Kęstutis. [...] Mane gelbėjo kūryba ir sūnus, ir išgelbėjo.⁵³

50 Marija Lastauskienė, „Iš praeities“, in: *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, L–Ž, p. 35, 40.

51 *Ibid.*, p. 40.

52 *Ibid.*, p. 790.

53 *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, A–K, p. 546.

Rašydama apie tėvų šeimą, Jasukaitytė kelis kartus pakartoja žodį „nesantaika“ („Rietynės šeimoje, nesantaika dėl menkniekių [...]“; „[...] nesantaika šeimoje buvo per sunki vaikui, trokštančiam vien grožio ir meilės“)⁵⁴, tuo tarpu Janina Degutytė tik pamini karo metais netekusi „visų trijų, kurie mane mylėjo ir kuriuos aš mylėjau“⁵⁵ ir pasako, kad motinai „buvo reikalinga mano parama“, bet nekonkretizuoja savo išgyvenimų istorijos (tai ji padarys tik Sąjūdžio metais). Autobiografijoje visada svarbu tai, ko žmogus neparašo. Toks dalies savo biografijos nutylėjimas ryškus ir Birutės Baltrušaitytės autobiografijoje. Autorė mini, kad kartu su ja mokėsi Bitė Vilimaitė, Violeta Palčinskaitė, Antanas Masionis. Tai vienintelis paminėjimas kritiko ir poeto Masionio, už kurio ji buvo ištekėjusi, su kuriuo susilaukė dviejų dukrų ir kurio savižudybė 1974 m. turėjo būti vienas didžiausių sukrėtimų moters gyvenime⁵⁶. Baltrušaitytė mini, kad „[...] pirmos rašytojo laidotuvės, kur ėjau, buvo Putino laidotuvės [...], po to lankydavau Rasose jo kapą, ypač birželio pradžioj, mirties metinių dienomis...“⁵⁷, bet autobiografijoje, parašytoje 1985 metais, neužsimena apie savo vyro kapą. O lankė ir vyro, ir 1980 m. nusižudziusio ir tose pačiose Vyžuonų kapinėse palaidoto Broniaus Radzevičiaus (autobiografijoje nepaminėto) kapus. „Pirmos rašytojo laidotuvės“ galėtų būti perskaitomos kaip nuoroda, kad nuo jų prasidėjo tokių laidotuvių virtinė. Mirusius rašytoja pamini autobiografijos pabaigoje, bet ir vėl ne Masionį, o savo tėvus ir kitus, palaidotus Tauragėje („Abu tėvai atsigulė Tauragės kapinėse, ten daugėja kaimynų, giminių, net mano bendraamžių.“⁵⁸). Atrodo, kad Baltrušaitytės autobiografija buvo rašoma adresuojant ją siauram ratui skaitytojų, žinančių jos biografiją, suprantančių tai, kas pasakyta tik užuomina. Tik žinantys gali suprasti, ką reiškia kad ir toks sakinys: „Nepamirštamas ir sąlytis su Vilniaus architektūra, ypač kai šalia buvo ‚nuosavas‘ ekskursijos vadovas.“⁵⁹ Kas tas vadovas, iš teksto nepaaiškėja. Mįslingai skamba užuomina apie elgesio pokyčius: „Mėgdavau būti didelėse šventėse, kur visi gali dainuoti, kur šokama tautinius šokius. [...] Dabar daug kas pasikeitė, ir dar neaišku, ar tai į gera, ar į bloga...“⁶⁰

54 *Ibid.*, p. 544–545.

55 *Ibid.*, p. 310.

56 Nors Birutė Baltrušaitytė mokslo darbus pasirašydavo Masionienės pavarde, ši pavardė autobiografijų knygoje nepaminėta, Masionių autobiografijos atsidūrusios skirtinguose tomuose.

57 *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, A–K, p. 98.

58 *Ibid.*, p. 101.

59 *Ibid.*, p. 100.

60 *Ibid.*

Elgesio, pomėgių pasikeitimas gali būti interpretuojamas kaip traumos padarinys, nors tekste nėra pasakyta, nuo kada skaičiuojama tas „dabar“. Kaip nurodo Aili Aarelaid-Tart,

[k]albant apie individo psichiką, traumos paveikis atminčiai ir tapatumui yra tie dalykai, kuriuos mokslininkai stengėsi iš esmės apibūdinti pradėdant Freudu. Nelaimėi, kol kas išvada tik tokia, kad potrauminėse situacijose atsiranda sunkiai apibūdinami suvokimo ir elgesio sutrikimai. Atmintį ir individualaus elgesio pokyčius gyvenimo potrauminio įvykio fazėje ypač uoliai pastaraisiais dešimtmečiais tyrė mokslai nuo psichologijos ir psichiatrijos iki kultūros studijų etc.⁶¹

Baltrušaitytės autobiografijoje dominuoja viešoji persona – mokslininkė, rašytoja, vis apgailestaujanti, kad nestudijavo lituanistikos⁶², tarytum tai būtų didžiausia jos gyvenimo drama. Tikėtina, jog rašytoja, minėdama viešosios savo biografijos „nesėkmes“, jomis maskuoja giliai asmeninę patirtį, žmogišką skausmą, kurio nederėjo ar neišdrįso minėti. Skaitant tarybinių rašytojų autobiografijas praverčia grožinės literatūros skaitymo kodai, tiksliau, prielaida, kad tekstai buvo rašomi viliantis, jog skaitytojai supras potekstes. Baltrušaitytės ir kitų panašių autobiografijų atveju, be to nepažįstamo supratingojo skaitytojo, dar turėjo egzistuoti ir žinančių, apie ką kalbama, skaitytojų ratas: užuominomis pasakomi ne socialiniai, bet itin asmeniškai dalykai.

Suprantama, kad autobiografija, rašyta tarybinių rašytojų autobiografijų rinkiniui, apskritai nėra tinkama vieta skriptoterapijai ir naivu būtų laukti rimtesnių išpažintinių atsivėrimų, nebent autorius dėl kokių nors priežasčių pažeistų kano normas (nesuprasdamas jų ar sąmoningai siekdamas laužyti). Bet dalis tekstų dėl nutylėjimų tampa tiesiog „ezoteriški“. Pavyzdžiui, tik iš papildomų šaltinių, pasirodžiusių jau po 1990-ųjų, galima suprasti, apie ką kalba Violeta Palčinskaitė (g. 1943): „Gimiau Kaune, karui įpusėjus. Gimti neturėjau teisės, nes mama slapstėsi nuo hitlerininkų ir kiekvienas mano riksmas galėjo baigtis šeimos

61 Aili Aarelaid-Tart, *Cultural Trauma and Life Stories*, Helsinki: Kikumora Publications, 2006, p. 36.

62 Ne-lituanistės stigma veikiausiai yra išgyvenama kaltė, kad tapo rusiste – nors įdomios, bet vis dėlto okupantų literatūros, specialiste. Baltrušaitytė tyrinėjo ne tik rusų, bet ir estų, ukrainiečių literatūrą, vertė iš šių kalbų – tai liudytų ir platų akiratį, ir norą išvengti rusistės etiketės.

sušaudymu. Taigi pirmuosius savo gyvenimo metus praleidau skrynioje, kurioje mano bobutė laikydavo skalbinius.“⁶³ Tekste nepasakyta, kodėl mama slapstėsi. Skaitytojas gali tik spėti, kad ji buvo žydė. Nors vėlyvuju sovietmečiu nebuvo atvirų antižydiškų kampanijų, valdžia nemėgo net jų pavadinimo (vietoj „žydai“ dažniau vartota „žydų tautybės asmenys“, holokaustas vadintas tarybinių piliečių žudymu ir pan.).

Viena iš problemų, aptariamų kaip moterų autobiografijų specifika, yra santykių su motina reprezentavimas. Kaip nurodo amerikiečių mokslininkė Kristi Siegel,

kadangi autobiografija nušviečia subjekto perėjimą į viešąją, arba vyrų, sferą, dukra turi apdairiai nuspręsti, kaip ji vaizduos santykius su mama. [...] Nors daugelis šiuolaikinių mamų veikia viešojoje sferoje, dauguma autobiografijų parašytos iš dukterų perspektyvų ir šios dukros turi motinas, kurių dauguma nėra įžengusios į viešumenę.⁶⁴

Tai tuo labiau ši nuostata galioja lietuvių autobiografijoms, nes dauguma tarybinių rašytojų negalėjo pasigirti išsilavinusiomis mamomis. Tad nėra keista, jog autobiografijose dažniau išreiškiamas dėkingumas tėvams, su kuriais dukros tapatinasi dėl jų intelektualumo ir kurie dažnai būna anksti mirę (Vaičiūnaitė, Palčinskaitė, kurių tėvai buvo inteligentai; Degutytė, kurios tėvas buvo labiau išsilavinęs už motiną; net valstiečių šeimoje užaugusi Jasukaitytė, nepaisant nedarnos šeimoje, tėvą mini kaip asmenį, simboliškai sujungusį namų ir mokyklos pasaulius – nuvedusį į mokyklą). Vis dėlto Rostovaitės aplinkoje moteris buvo reikšmingos: mama parūpino kostiumus devynmetės sukurtam spektakliui, o kaimynė poetė Valerija Valsiūnienė vėliau supažindino „su S. Nėrim, A. Miškiniu, J. Kossu-Aleksandriškiu“⁶⁵. Kitų pasakojimuose neišsiskiria nė vienas iš tėvų („Abu tėvai, baigę rusiškas gimnazijas, buvo rusų kultūros žmonės“; – rašo Ona Doveikienė⁶⁶), bet bene vientelė Marija Macijauskienė išskiria mamą kaip svarbiausią žmogų. Ji teigia, kad šviesiausias pavyzdys gyvenime buvo Žemaitė („traukė jos beatodairiškas tikslo siekimas“) ir mama mokytoja, „[...] kuri savo gyvenimu man kalbėte kalbėjo, kad svarbu yra palikti, kiek nuo tavęs pareina,

63 *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, L–Ž, p. 335.

64 Kristi Siegel, *Women's Autobiographies, Culture, Feminism*, Peter Lang, 2001, p. 14.

65 *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, L–Ž, p. 474.

66 *Ibid.*, p. 320.

šviesius pėdsakus, kad už gyvenimą reikia mokėti savo sugebėjimais, darbu, žiniomis, kad gyventi tai laimė, bet gyventi šviečiant“⁶⁷.

Tartum nepasikliaudama mamos autoriteto pagrįstumu, Macijauskienė detalizuoja: „[...] mama 1940–41 m. Pakruojo apylinkėse buvo viena pirmųjų rusų kalbos mokytojų, o 1944 m. Pakruojo progimnazijoje pirmoji dėstė TSRS konstituciją... Tėvai per karą slapstė persekiojamus tarybinius piliečius.“⁶⁸ Būdama prieškario išsilavinusių žmonių dukra (tėvai baigę universitetą), rašytoja autobiografijoje bando juos „įteisinti“, susiedama iš esmės nesusijusius jų biografijos faktus: ideologizuotų disciplinų dėstymą (kurio atsisakyti veikiausiai būtų buvę sunku neprarandant darbo) ir žydų gelbėjimą⁶⁹.

Šeima, kurioje augo būsimosios rašytojos, galėjo būti inteligentų, bet ne turtinga (sočios vaikystės ženklų gausiau egzodo rašytojų, tokių kaip svetimšalių gubernančių pamokų „kamuotos“ būsimosios Aurelijos M. Balašaitienės ar ilgamečio ministro pirmininko dukters bei prezidento dukterėčios Marijos Tūbelytės–Kuhlmanienės autobiografijose). Tik viena vertėja Ona Doveikienė (g. 1920) mini lankiusi „prancūzišką vaikų darželį, vokišką pradžios mokyklą ir lietuvišką gimnaziją“⁷⁰, bet jos autobiografija rašyta jau 1985 m., kai nebereikėjo įrodinėti tinkamos socialinės kilmės. Ideologinis angažuotumas, kaip jau minėta, iš dalies priklauso nuo autobiografijos parašymo metų. Tačiau nebūtų teisinga apibendrinti, kad kuo vėlesni laikai, tuo mažiau matyti ideologinių klišių. Stalino laikų autobiografijos iš dalies išprievertautos (Miciūtės atvejis), tai dramatiška ir skaitant krenta į akis. Kartais pasimeilininimų valdžiai, kai jau nebuvo būtina, pasitaiko tekstuose tų žmonių, kurie buvo režimo nugąsdinti ir tos baimės taip ir neatsikratė⁷¹.

67 *Ibid.*, p. 103.

68 *Ibid.*

69 Naujausiam atsiminimų fragmente (Marija Macijauskienė, „Laiko sandūrose“, *Metai*, 2014, Nr. 5–6, p. 160–168) rašytoja papildo ir pataiso autobiografijoje minėtus faktus. Ji detalizuoja tėvų pastangas išsaugoti Šreiberių šeimą (p. 164–165). Atsiminimų fragmente daug dėmesio skiriama tėvų veiklai. Kaip ir autobiografijoje, čia minima, kad mama mokėjusi rusiškai, tik rusų kalbos žinios panaudotos kitaip: 1941–ųjų birželio trėmimų metu mama išprašo, kad vagonuose uždarytiems žmonėms būtų leista pabūti gryname ore ir atsigerti (p. 163), o rusų kariuomenei grįžus 1944 m., kalbos mokėjimas išgelbsti jau pradėtą kūrėti ir jų asmeninę, ir Pakruojo dvaro biblioteką (*ibid.*, p. 166). Macijauskienės tekstai iliustruoja, kaip, priklausomai nuo aplinkybių, savo istoriją pasakojantis žmogus sukeičia akcentus.

70 *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, L–Ž, p. 103.

71 Marijos Macijauskienės 1985 m. rašytoje autobiografijoje skaitome visai nebūtinus ideologinius akcentus: „būdama visuomeninio gyvenimo sukury, 1950 m. balandžio lenininėmis dienomis tapau komjaunuole, o 1960 m. – Komunistų partijos nare.“

Bet esama ir savanoriškos demagogijos: tikrai niekas nebūtų grėšę Vilijai Šulcaitei, jeigu 1985 m. būtų rašiusi ir kitokį tekstą:

[...] Kad gimiau gausioje baldžiaus šeimoje ir esu šaknimis įaugusi į revoliucingiausią – darbininkų – klasę [...] Tarybinės santvarkos metai man buvo laimingos vaikystės pradžia: pionierės kaktaryšis vienai iš pirmųjų miestelyje sutvarko ant mano krūtinės. [...] Tolesnis mano gyvenimas tiktai gilino kumunistinius, idėjinius įsitikinimus, leido kumunistinėms idėjoms suklestėti širdyje ir sieloje.⁷²

Dėsninga, kad kaip tik Šulcaitė ir Rostovaitė autobiografijose užsimena apie savo norą ir bandymus literatūroje liesti moterų temą, ieškoti įkvepiančių moteriškų herojų pavyzdžių: „Po pirmos kuklios mano knygos ‚Kalba moteris‘ pirmąją savo barikada laikau kūrinį apie seseris revoliucionieres Laukaitytes – poemą ‚Raudonas sniegas‘.“ (Šulcaitė)⁷³; „Jaudino Žanos d’Ark, komunarės Luizos Mišel, Zojos Kosmodemjanskajos ir kitų legendinių moterų žygdarbiai.“ (Rostovaitė)⁷⁴

Neverta stebėtis, kad abiejų poečių bandymai kurti „socialistinę feministinę“ poeziją pamiršti dėl jų šabloniškumo, – bent porą paskutinių tarybų valdžios gyvavimo dešimtmečių jos buvo tapusios literatūros marginalija⁷⁵, kaip ir panašaus literatūrinio braižo vyrai. Tema buvo suvokiama kaip tarybų valdžios aproprijuota ir oresnėms rašytojoms nepriimtina iki pat 9-ojo XX a. dešimtmečio, kai apie „moters stiprybę“ pradėta rašyti iš esmės feministiniame kontekste, veikiausiai nė nežinant šio termino (Jasukaitytė, Ema Mikulėnaitė, Dalia Urnevičiūtė, vėliau Jolita Skablauskaitė). Šulcaitė savo autobiografiją pavadino „Žmogaus ir poeto išpažintis“ – veikiausiai net ir ji, neturėdama jautrios poetinės klausos, suvokė, kad būti moterim ir poete būtų mažiau garbinga. Nežiūrint atskirų prošvaisčių, moterų požiūris į savo raštus yra perdėtai kuklus, pabrėžiamas nekonkuravimas („nesie-

72 *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, L–Ž, p. 652–655.

73 *Ibid.*, p. 657.

74 *Ibid.*, p. 477.

75 Laiške literatūros mokslininkui Jonui Lankučiiui Rostovaitė sarkastiškai dėkoja Lietuvių kalbos ir literatūros institutui, kad jos kūryba keliomis eilutėmis paminėta rusų kalba 1977 m. išleistoje lietuvių literatūros istorijoje. Žr. Rostovaitės 1978 01 07 laišką Lankučiiui, in: *Jonas Lankutis literatūros kasdienybėje*, sudarė Donata Mitaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 122–123.

kiau pralaužti literatūros „lubų“, iškilti, pralenkti, užkariauti...“⁷⁶, Elena Mezginaitė). Kitaip sakant, tarybinės rašytojos, būdamos mažuma, gyvendamos patriarchalioje visuomenėje, reprezentavo save pagal normas: buvo kuklios, marginalios, dėkingos (du pastaruosius epitetus Elaine Showalter skyrė akademinio pasaulio hierarchijai paklūstančioms akademikėms)⁷⁷. Dėkingumo adresatai patys įvairiausi (Jasukaitytės – profesorius Jurgis Lebedys; Rostovaitės – mokytojai, redaktoriai; Urnevičiūtės – draugai ir priešai; Mezginaitės – šiaurietiškas Rokiškio dangus ir miškai, seni gimtojo kolūkio žmonės, žurnalistės profesija, stovyklų ir sąskrydžių laužai). Urnevičiūtė teigia „[d]abar es[anti] daugiau pikta nei gera“⁷⁸, – nebūti „gerai“ leidžia jos, įkopusios į šeštą dešimtį, amžius, nebeįpareigojantis paisyti tradicinių ribų (55-erių tarybinė moteris buvo jau pensininkė).

Gyvenimo liudijimų prasmė

Bandantys perprasti sovietmetį visų pirma susiduria su klausimu, kokiais šaltiniais remtis ir kaip juos interpretuoti „tiesos“ ir „netiesos“ požiūriu. Todėl augantis dėmesys dokumentikai ar pusiau dokumentikai yra dėsningas: žmogui, pasakojančiam apie savo patirtis, svarbu liudyti savo unikalumą net ir tomis ribotomis priemonėmis, kokias turėjo tarybinės rašytojos. Kita vertus, „tikrumo“ ilgesys XX a. buvo apėmęs ir tas visuomenės, kurios nepatyrė tokios akivaizdžios cenzūros. Kiekviena autobiografijos autorė save tekste vaizdavo taip, kaip, jos manymu, tuo metu turėjo atrodyti tarybinė rašytoja ir kiek ji galėjo nutolti nuo laiko reikalavimų. Pagal apibrėžimą autobiografija turėtų būti intymus, net išpažintinis žanras. Padėtį komplikavo faktas, kad rašyta buvo rašytojų autobiografijų rinkiniui ar kita su profesine veikla susijusia proga, t. y. suvokiant, kad tekste dominuoti turėtų viešojo persona. Šios įtampos paženklintose autobiografijose galima įžvelgti nemažai bendrybių, kurias lemia gyvenamasis laikas, bendra sociokultūrinė terpė (sovietmečiu rašytojai net gyveno greta vienas kito). Žvelgiant iš XXI a. perspektyvos, privačioji rašytojų gyvenimo pusė vaizduojama

⁷⁶ *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, L–Ž, p. 206.

⁷⁷ Elaine Showalter, „Feministinės poetikos link“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos*: Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams, d. 2, parengė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 82.

⁷⁸ *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, L–Ž, p. 705.

santūriai, kuriant užuominas ir viliantis, kad skaitytojas jas mokės iššifruoti, kaip ir grožinėje literatūroje. O didžiausias netikėtumas ir netgi džiaugsmas, perskaičius *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijų* tomus, kyla suvokus, kad, nepaisant nutylėjimų ir formalios šių rinkinių atsiradimo priežasties, juose esama unikalių gyvenimų liudijimų.

Autobiography and Soviet Lithuanian Women Writers

S u m m a r y

This article focuses on autobiographies by women writers published in the last, two-volume version of a collection titled *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos* (Autobiographies of Soviet Lithuanian Writers), published in 1989 (previous versions appeared in 1957, 1967, and 1977). Solveiga Daugirdaitė explores what women writers felt it was appropriate to say about themselves to their society, and what can be gleaned from their statements about the nature of that society, the strengths and weaknesses it accorded its female members, the demands it made on them, the “spirit of the times”, and so on. Examining these autobiographies, she tries to reconstruct that social actor’s – the Soviet woman author’s – collective and individual identity, her courage and her fear of revealing herself, and the tension between her roles as public persona and “regular woman”. In Soviet Lithuania, although women writers’ professional work accorded them a place within that patriarchal, dominant society’s elite, they remained secondary players within it. Seeking to be recognized as equals, these women writers presented themselves as professionals, and for this reason their public accomplishments have pride of place in the autobiographies. The goal of this article is to decode what is nevertheless said about their private lives, as much as it is possible to separate that from the public. In reading women’s autobiographies from this period, it is therefore appropriate to draw both on the traditions for studying women’s autobiography, as well as studies of documents from the Soviet period.

Keywords: mid-twentieth century literature, the Soviet woman writer, writers’ autobiographies, women’s autobiography, self-representational autobiography.
